

บทที่ 5

สรุปผลอภิปราย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายของการวิจัย 1) เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี 2) เพื่อพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี 3) เพื่อทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี 4) เพื่อประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลักษณะของการวิจัยเป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R & D) โดยมีสมมติฐานของการวิจัยคือ 1) นักศึกษามีความรู้เรื่องการลดทุกข์หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนเข้ารับการฝึกอบรม 2) นักศึกษามีสุขภาพจิตที่ดีหลังเข้ารับการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนเข้ารับการฝึกอบรม 3) นักศึกษามีพฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญาหลังเข้ารับการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนฝึกอบรม 4) นักศึกษามีเจตคติต่อหลักสูตรหลังเข้ารับการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนฝึกอบรม 5) นักศึกษามีพฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญาหลังการฝึกอบรม 1 เดือน สูงกว่าหลังฝึกอบรม

วิธีดำเนินการวิจัย กลุ่มตัวอย่าง คือ นักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จำนวน 30 คน ประจำภาคการศึกษาที่ 1 ปีการศึกษา 2551 ได้จากการสุ่มแบบสมัครใจ (volunteer sampling) โดยการคัดเลือกนักศึกษาด้วยวิธีการสมัครเข้ารับการอบรม ได้ดำเนินการฝึกอบรมในระหว่างวันที่ 7 – 9 พฤศจิกายน 2551 ณ สวนเทพรรษา ตำบลตะลุง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน โดยใช้แบบสัมภาษณ์สำหรับ คณบดี หัวหน้าสาขาวิชา ผู้เชี่ยวชาญ แบบสอบถาม สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี ที่เข้ารับการฝึกอบรมในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา
2. หลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี มีแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ 8 แผน รวม 20 ชั่วโมง
3. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาผลการฝึกอบรม ได้แก่ 1) แบบทดสอบความรู้เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญาก่อนและหลังการฝึกอบรม 2) แบบวัดสุขภาพจิต เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา 3) แบบสอบถามพฤติกรรมการลดทุกข์ด้วย วิถีแห่งปัญญา 4) แบบวัดเจตคติต่อ

หลักสูตรฝึกอบรม 5) แบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อการประเมินโครงการ 6) แบบสอบถามพฤติกรรมลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา หลัง 1 เดือน

วิธีดำเนินการวิจัยผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรโดยดำเนินการ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

1. ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหลักสูตร แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม การศึกษาความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา ศึกษาการส่งเสริมคุณธรรมสำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์แนวคิดในการทำหลักสูตรกับผู้ที่เกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลพื้นฐานนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการฝึกอบรม

2. ดำเนินการสัมภาษณ์ คณบดี หัวหน้าสาขาวิชา ผู้เชี่ยวชาญ เกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไป ปัญหา ความสำคัญ และความต้องการจำเป็น เพื่อเข้ารับการฝึกอบรม การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ลพบุรี

3. สอบถามนักศึกษา นักศึกษาคณะครุศาสตร์ เกี่ยวกับ สถานภาพทั่วไป ปัญหา ความต้องการ ความจำเป็น เพื่อเข้ารับการฝึกอบรม การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา

หลังจากนั้นเก็บรวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์ข้อมูล แล้วนำข้อมูลมาสร้างหลักสูตรฉบับร่าง ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล เนื้อหาสาระ กระบวนการฝึกอบรม วิธีการฝึกอบรม กิจกรรม และสื่อประกอบ ระยะเวลาในการฝึกอบรม การวัดผลและประเมินผล

ขั้นตอนที่ 2 ดำเนินการพัฒนาหลักสูตร รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ จากการแบบสอบถาม แล้วเสนอประธานอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อขอคำแนะนำและตรวจสอบข้อมูลเพื่อจัดทำเป็นหลักสูตรฉบับร่าง และปรับปรุงแก้ไข แล้วส่งหลักสูตรฉบับร่างให้ผู้เชี่ยวชาญในด้านหลักสูตรและการสอน 2 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการวัดผลและประเมินผล 2 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญด้านคุณธรรมจริยธรรม 3 ท่าน จากนั้นปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญ ก่อนนำไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างจริง

ขั้นตอนที่ 3 ทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม ได้ดำเนินการ ดังนี้

1. ชี้แจงบุคลากรที่เกี่ยวข้อง ได้แก่คณะกรรมการอำนวยการ คณะวิทยากรให้ทราบถึงการเตรียมการดำเนินการการจัดฝึกอบรม และผู้รับผิดชอบในด้านต่างๆ ให้เข้าใจสภาพปัญหาและความจำเป็นในการฝึกอบรม ประชุมชี้แจง รวมทั้งประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เข้ารับการฝึกอบรมเพื่อจะได้เตรียมการล่วงหน้า

2. เตรียมสถานที่ งบประมาณ และสิ่งอำนวยความสะดวกที่เอื้อต่อการดำเนินการฝึกอบรมอย่างรอบคอบเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ

3. ทดลองใช้หลักสูตรกับนักศึกษา ณ สวนเทพรรษา ตำบลตะลุง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จำนวน 30 คน จำนวน 3 วัน 2 คืน ซึ่งกิจกรรมได้แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ทำการทดสอบและสอบถามก่อนเข้าฝึกอบรม

ขั้นที่ 2 นำเข้าสู่โครงการฝึกอบรม

ขั้นที่ 3 ดำเนินการฝึกอบรมปฏิบัติธรรม การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ขั้นที่ 4 ทดสอบและสอบถามภายหลังฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลและปรับปรุงหลักสูตร เมื่อสิ้นสุดการฝึกอบรม ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล ประกอบด้วยแบบทดสอบความรู้เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา แบบสอบถามพฤติกรรมลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา แบบวัดเจตคติต่อหลักสูตรฝึกอบรม แบบประเมินโครงการและหลังการฝึกอบรม 1 เดือน นำมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าสถิติร้อยละ (%) ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และค่าที (t – test dependent) และนำผลจากการประเมินมาปรับปรุงเป็นหลักสูตรไป

สรุปผลการวิจัย

จากการดำเนินตามขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตร เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) โดยปรากฏผล ซึ่งมีละเอียดดังนี้

1. ผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จากผลการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีหลักสูตร แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม ศึกษาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับ เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนานักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ศึกษาข้อมูลพื้นฐานนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี สัมภาษณ์แนวคิดในการทำหลักสูตรกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ศึกษาข้อมูลพื้นฐานนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี และจากสอบถามปัญหาและความต้องการจำเป็นในการฝึกอบรมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง พบว่า ปัจจุบันสังคมมีปัญหามากมายเนื่องจากขาดการยับยั้งชั่งใจ จะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงของสังคม ที่ปรากฏขึ้นอย่างรวดเร็วและไร้ทิศทาง ปัญหาสังคมและขาดศีลธรรมเหล่านี้ได้เพิ่มความรุนแรงมากขึ้นปัญหาด้านการศึกษาสอนให้เก่ง แต่ขาดความดี ซึ่งผลจากการสัมภาษณ์ปัญหาที่ พบได้แก่

- 1) ผิดหวังกับตัวเอง
- 2) ชีวิตมีแต่ความทุกข์ (ปัญหา)
- 3) หงุดหงิดถ้ามองสิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง หรือถ้าถูกวิพากษ์วิจารณ์
- 4) นักศึกษาประพฤติตัวไม่เหมาะสม ไม่เคารพครู อาจารย์ เป็นคนก้าวร้าว
- 5) ใช้กำลังในการตัดสินปัญหา

2. ผลการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับ นักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี พบว่า การสร้างองค์ประกอบหลักสูตร ฝึกอบรมฉบับร่าง ผู้วิจัยได้นำผลแนวคิดทฤษฎีหลักการ และข้อมูลพื้นฐาน โดยสำรวจความต้องการของผู้เชี่ยวชาญ นักศึกษา และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี มาเป็นพื้นฐานในการสร้างโครงสร้างหลักสูตร ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล จุดมุ่งหมาย หัวข้อวิชาและเนื้อหาสาระ การจัดกิจกรรม และการวัดผลประเมินผลการฝึกอบรม ส่วนแผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม 8 แผน การจัดการเรียนรู้ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 1 ลงทะเบียนรายงานตัว/พิธีเปิด/มอบตัวเป็นศิษย์

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 2 ธรรมกับการเอาชนะด้วยปัญญา

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 3 มีदनอกสว่างในกับการเบิกบานที่ใจ

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 4 ธรรมนำคิดกับการเห็นผิดและคิดถูก

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 5 ได้ “ธ” จาก “ท” อย่างไร

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 6 เวลาที่ผ่านมาแล้วใจเราละ

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 7 ธรรมส่วนตัวและธรรมส่วนรวม

แผนการจัดกิจกรรมการฝึกอบรม ที่ 8 สรุปกิจกรรม / พิธีปิด

3. การทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม ได้ทำการทดลอง 2 คืน 3 วัน โดยแบ่งขั้นตอนการดำเนินงานการใช้หลักสูตรฝึกอบรมเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ก่อนการฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 2 ระหว่างการฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 3 หลังการฝึกอบรม

จากการนำการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จำนวน 30 คน ดำเนินการจัดกิจกรรมตามแผนการจัดการเรียนรู้ พบว่า นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามากขึ้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และสามารถทำกิจกรรมร่วมกันได้เป็นอย่างดี และอยากให้มีการจัดกิจกรรมอย่างนี้ขึ้นอีก

4. การประเมินและการปรับปรุงหลักสูตร

4.1 ผลการประเมินและปรับปรุงหลักสูตร ผู้วิจัยได้ทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรม สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี สรุปผลได้ดังนี้

4.1.1 ผลการประเมินหลักสูตรฉบับร่าง โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 7 รูป/คน

พบว่า หลักสูตรมีค่าความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00 นั่นคือ มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทในด้านต่างๆ ทั้งนี้ ผู้เชี่ยวชาญได้ให้ข้อเสนอแนะต่อหลักสูตรฉบับร่าง ว่า ควรปรับลดด้านเนื้อหาสาระให้เหมาะสมกับเวลาในการฝึกอบรม ด้านกิจกรรมควรให้มีความ

หลากหลายและบูรณาการกิจกรรม เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง ควรปรับการประเมินผลด้านทักษะปฏิบัติแบบสังเกตพฤติกรรมนักศึกษาให้สอดคล้องกับกิจกรรมระหว่างเข้ารับการฝึกอบรม จากนั้นผู้วิจัย ได้ปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรฉบับร่างพัฒนาขึ้นเป็นหลักสูตร

4.1.2 ความรู้เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

4.1.3 สุขภาพจิต หลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

4.1.4 พฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา ระหว่างอบรมอยู่ในระดับปฏิบัติบ่อย

4.1.5 เจตคติที่มีต่อหลักสูตรของนักศึกษาภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.1.6 การประเมินโครงการหลังฝึกอบรมของนักศึกษาภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.1.7 พฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาหลังฝึกอบรม 1 เดือนไม่แตกต่างกับพฤติกรรมหลังใช้หลักสูตรฝึกอบรม

4.2 การปรับปรุงหลักสูตร ภายหลังจากการนำหลักสูตรไปไปทดลองใช้ ผู้วิจัยนำได้พบข้อเสนอแนะในการปรับปรุงหลักสูตร ในด้านเวลาของการฝึกอบรม ว่าควรมีเวลาให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมในการทำกิจส่วนตัวให้มากกว่านี้ ผู้วิจัยจึงปรับเวลาดลดลงทุกแผน แผนละ 15 นาที และได้จัดทำเป็นการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ฉบับสมบูรณ์เพื่อผู้นำไปใช้ได้ปรับให้เหมาะสมและสอดคล้องต่อไป

อภิปรายผล

จากการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี มีเป็นประเด็นสำคัญที่จะอภิปรายผล ในแต่ละขั้นตอนดังนี้

1. จากผลการศึกษาข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี โดยสำรวจความต้องการ ความจำเป็นในการฝึกอบรมของนักศึกษา พบว่า ปัญหาทั่วไปของนักศึกษาอยู่ในระดับมากโดยเฉพาะปัญหาด้านคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาสอดคล้องกับงานวิจัยของพระสว สปีญา(2550, บทคัดย่อ)ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครุสารบัณฑิตหลักสูตร 5 ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องมาจาก กระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมไทย

ปรากฏว่าเกิดความล้มเหลวทางการศึกษาอย่างชัดเจน กล่าวคือ ได้มีการก้าวรุกรุกทางวัฒนธรรม การครอบงำ วิธีคิด การผันแปรวิถีชีวิต ความเชื่อ การเลียนแบบตามสมัยนิยม และการแข่งขัน จนการศึกษาทั้งระบบและกระบวนการไม่สามารถปรับตัวตามได้ทัน ปัญหาที่เกี่ยวกับวัยรุ่นเยาวชนของชาติ ซึ่งปัจจุบันนี้มีอยู่มากมายเช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาค่านิยมที่ผิดไปจากความเป็นไทย ปัญหาการกระทำ การรุนแรงเป็นต้น ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยยุคใหม่ ไม่สามารถอบรมดูแลบุตรหลานได้ทั่วถึง ระบบการศึกษาไทยยังไร้ทิศทาง เน้นให้เด็กเรียนเก่งแบบท่องจำไม่ฝึกให้คิดเป็น เด็กใช้อารมณ์แก้ไขปัญหาและมีภาวะแพ้ไม่เป็น บางคนบอกว่าเด็กลอกเลียนแบบความรุนแรงจากวัฒนธรรมตะวันตก หรือจากแรงกระตุ้นของกลยุทธ์ทางการตลาดและกล่าวโทษสื่อแต่แท้ที่จริงแล้วปัจจัยที่เกิดความรุนแรง คือตัวตนของเด็ก กับสิ่งที่เข้ามากระทบ (สยมพร เค โปบูลย์, 2547, คำนำ) ซึ่งสอดคล้องกับ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2544 ข, หน้า 94) ที่กล่าวไว้ว่า ถ้ามนุษย์ขาดศีลธรรมหรือจริยธรรมเสีย อย่างเดียวแทนที่จะก่อคุณอย่างทีคาดหวัง วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีมักจะกลายเป็นช่องทาง และเป็นเครื่องมือเสริมกำลังสำหรับทวีโทษภัยให้แก่มนุษย์ และโลกทั้งหมด นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ ผลการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้ พบว่า ปัญหาส่วนใหญ่เกิดจาก มีค่านิยมทางด้านวัตถุมากกว่าทางด้านจิตใจ ทำให้คนแสวงหาทางด้านวัตถุเพื่อตอบสนองความต้องการจึงเป็นปัญหา คือการทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม และเอาเปรียบสังคม ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เห็นด้วยในการจัดอบรมโดยให้เหตุผลว่า เพื่อการแก้ปัญหาให้ถูกทาง ต้องเริ่มต้นด้วย การเห็นคุณค่าของตัวเอง และการนำหลักธรรมทางศาสนา มาแก้ไขปัญหา ฝึกการคิดหาเหตุผล ตามหลักการสอนตามอริยสัจเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ คือ

- 1) ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้เมื่อมีเหตุการณ์คับขันหรือร้ายแรงเกิดขึ้น 2) หงุดหงิดถ้าสิ่งต่าง ๆ ไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง หรือถ้าถูกวิพากษ์วิจารณ์ 3) ผิดหวังกับตัวเอง มีปัญหาทางด้านความรัก มีปัญหาทางด้านการศึกษา มีปัญหาทางด้านสุขภาพ มีปัญหาภายในครอบครัว มีปัญหาเกี่ยวกับเพื่อน 3) นักศึกษาประพฤติตัวไม่เหมาะสม ไม่เคารพครู อาจารย์เป็นคนก้าวร้าว
- 4) ใช้กำลังในการตัดสินปัญหา 5) ไม่รักษานับธรรมนิยมประเพณี เป็นต้น

2. จากการสร้างการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี องค์ประกอบของหลักสูตร ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล จุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ กระบวนการฝึกอบรม วิธีการฝึกอบรม กิจกรรมและสื่อประกอบการฝึกอบรม ระยะเวลาการฝึกอบรมและการวัดผลและประเมินผล จากผลการวิจัย พบว่า การร่างหลักสูตรฝึกอบรมมีค่า IOC เท่ากับ 1.00 แสดงว่าเป็นหลักสูตรที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสม ซึ่งเป็นไปตามหลักการของการสร้างหลักสูตร เพราะแต่ละองค์ประกอบของหลักสูตรได้ยึดหลักของการพัฒนาหลักสูตรของทาบ (Taba, 1962, p. 14) และโบแชมพ์ (Beauchamp, 1975, p. 1) และทาบ (Taba, 1962, p. 12) ที่กล่าวว่า ในการพัฒนาหลักสูตรต้องดำเนินการตามลำดับขั้น โดยขั้นตอนของไทเลอร์ เริ่มจากการ

กำหนดจุดประสงค์ของหลักสูตร การเลือกประสบการณ์การเรียนและการประเมินผล ส่วนขั้นตอนของทาบ่า เริ่มจากการวิเคราะห์สภาพปัญหา กำหนดจุดประสงค์ของการศึกษา การคัดเลือกเนื้อหาวิชา จัดลำดับขั้นตอนของเนื้อหาคัดเลือกประสบการณ์ ประเมินผลและแนวทางปฏิบัติและตรวจสอบ สอดคล้องกับ วิจิตร อวาทะกุล (2540, หน้า 141 – 142) ที่กล่าวว่า การสร้างและพัฒนาหลักสูตรมีสิ่งที่ต้องคิดและยึดถือเป็นหลัก 4 ประการ คือ 1) การกำหนดความมุ่งหมาย นโยบายของหลักสูตร 2) การบรรจุวิชาต่างๆ ลงในหลักสูตร เลือกวิชา จัดเนื้อหา วิทยาการ กิจกรรมเทคนิควิธีการฝึกอบรมที่จะช่วยให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและเกิดการพัฒนาจนบรรลุวัตถุประสงค์ 3) การนำหลักสูตรไปดำเนินการ หรือบริหารหลักสูตรอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล 4) การประเมินหลักสูตรเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขในทุกๆ ด้าน สอดคล้องผลการวิจัยของ พระมหาประนอม ทองไพบูลย์ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง การลดความทุกข์ เพิ่มความสุข สำหรับอุบาสก อุบาสิกา และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระมหาสมชาย เข็มชะวาบ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง ศาสนาพิถี สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูปลัดเก่ง กัลยาณกิตติคุณ (2550, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง มุสาวาท กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระใส สืบปัญหา(2550, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครูสารทบัณฑิตหลักสูตร 5 ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี ที่มีจุดมุ่งหมายและมีลำดับขั้นตอน คือ 1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) สร้างหลักสูตรฉบับร่าง 3) ทดลองใช้หลักสูตร 4) ประเมินและปรับปรุง ผลการวิจัยพบว่า ในการพัฒนาหลักสูตรฉบับร่าง ประกอบด้วย หลักการและเหตุผล จุดมุ่งหมายหลักสูตร เนื้อหาสาระ วิธีการฝึกอบรม สื่อที่ใช้ในการฝึกอบรม และวัสดุอุปกรณ์ และการวัดผลและประเมินผล โดยเนื้อหาของหลักสูตรแบ่งเป็น ภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรม

3. จากผลการนำการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จำนวน 30 คน ได้ดำเนินการฝึกอบรมในระหว่างวันที่ 7 – 9 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2551 เป็นระยะเวลา 2 คืน 3 วัน ณ สวนเทพहरษา ตำบลบดตะลุง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี โดยดำเนินการตามแผนการจัดกิจกรรมที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จำนวน 8 แผน ผลการวิจัยพบว่า นักศึกษาส่วนใหญ่มีความสนใจ ตั้งใจและกระตือรือร้นในการฝึกอบรม ทั้งภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า กิจกรรมทั้งหลายจัดขึ้นตามแผนการจัดกิจกรรมอย่างมีคุณภาพ มีการศึกษาแสวงหา

ความรู้จากเอกสารและสื่อต่างๆ ในกระบวนการฝึกอบรม มีการซักถามคณะพระวิทยากร ส่วนกิจกรรมแบ่งฐานความรู้ช่วยให้คำแนะนำในการสอนและมีเกมสอดแทรกในการบรรยาย จึงทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีความผ่อนคลายและสนุกสนานกับกิจกรรมแบ่งฐาน มีทักษะปฏิบัติในการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยให้ความร่วมมือในการฝึกปฏิบัติเป็นอย่างดี จึงทำให้นักศึกษาผู้เข้ารับการฝึกอบรม มีความรู้ความเข้าใจเจตคติและเกิดทักษะต่อกิจกรรมการฝึกอบรม เกิดการเรียนรู้ ตามแผนการจัดกิจกรรมได้อย่างถูกต้อง เป็นเพราะหลักสูตรฝึกอบรม ที่พัฒนาขึ้นนั้น มีกิจกรรมที่หลากหลาย เนื้อหาสาระใกล้ตัวนักเรียน นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง การสอนคุณธรรมจริยธรรมนั้นเป็นเรื่องของนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้จำเป็นต้องอาศัยกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมให้กับนักศึกษาได้ปฏิบัติเพื่อสื่อไปถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมต้องอาศัยเทคนิควิธีการถ่ายทอดที่หลากหลายรูปแบบเพื่อให้นักศึกษาได้เข้าใจและต้องใช้ระยะเวลาอย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วิจิตรพร หล่อสุวรรณกุล (2544, หน้า 82 - 83) ที่กล่าวว่า การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้นต้องใช้หลักสูตรพิเศษโดยเฉพาะ และต้องประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลาย ต้องใช้กลยุทธ์ในการสอนที่เหมาะสมกับเนื้อหาหลักสูตร และใช้เทคนิคการสอนที่สามารถกระตุ้นความสนใจของนักเรียนได้อย่างต่อเนื่องไม่เบื่อ เทคนิคการสอนทั้งหมดเป็นกระบวนการพัฒนานักเรียนอย่างเต็มศักยภาพ และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ อูไร อินยารักษ์ (2541, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลของการจัดการสอนวิธีบทบาทสมมติและกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อพฤติกรรมจริยธรรมของนักศึกษาผู้ใหญ่ระดับมัธยมศึกษาพบว่า นักศึกษาที่ได้รับการสอนด้วยการจัดกิจกรรมบทบาทสมมติ กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์มีพฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านความซื่อสัตย์ ความเสียสละ และความสามัคคีสูงกว่าการสอนแบบปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ จิราพร แสงนิรันดร์ (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลการสอนโดยใช้เทคนิคแบบผสมผสานเพื่อพัฒนาเหตุผลเชิงจริยธรรมนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนเทศบาลวัดกลาง อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น พบว่า นักเรียนที่ได้รับการสอนโดยใช้เทคนิคการสอนแบบผสมผสานมีเหตุผลเชิงจริยธรรมสูงกว่านักเรียนที่ไม่ได้รับการสอนโดยใช้เทคนิคการสอนแบบผสมผสานอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สอดคล้องกับการนำหลักการสอนของพระพุทธเจ้าที่ วรรณาสุติวิจิตร (2541, หน้า 18 - 20) ได้รวบรวมถึงกลวิธีและอุบายประกอบการสอนกล่าวไว้ว่าการสอนควรมีการยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ มีการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา มีการใช้อุปกรณ์การสอน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระมหาสิริชัย เสรีไตรรัตน์ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตร ฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระไสว สัมภูหา (2550, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติ เพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครูศาสตรบัณฑิตหลักสูตร 5 ปี ที่ได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีการปฏิบัติจริง ทำให้นักเรียนมีความสนใจและตั้งใจในการเรียนรู้ทำให้เกิด

ความรู้ความเข้าใจ มีความสนุกสนานในการร่วมกิจกรรม และสามารถทำกิจกรรมร่วมกันได้เป็นอย่างดี

4. จากผลการประเมินและการปรับปรุงหลักสูตร

ผู้วิจัยได้แบ่งการประเมินและการปรับปรุงหลักสูตรออกเป็น 4 ระยะ คือ การประเมินผลก่อนกับหลังการใช้หลักสูตร การประเมินผลระหว่างการใช้หลักสูตร การประเมินผลหลังการใช้หลักสูตร การประเมินผล 1 เดือนหลังจากใช้หลักสูตรฝึกอบรม

4.1 จากผลการประเมินผลก่อนกับหลังการใช้หลักสูตร ผลการประเมินทดสอบความรู้เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาของนักศึกษา พบว่า คะแนนเฉลี่ยหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และ ผลการประเมินพฤติกรรมลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาของนักศึกษา พบว่า พฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาระหว่างอบรมอยู่ในระดับปฏิบัติบ่อย และผลการวัดสุขภาพจิตโครงการฝึกอบรมการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาของนักศึกษา พบว่า คะแนนเฉลี่ยหลังการฝึกอบรมสูงกว่าก่อนการฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งหมายความว่า การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง การลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี สามารถพัฒนาความรู้ความเข้าใจ ทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้ร่วมกิจกรรมฝึกปฏิบัติจริง จากการฝึกคิดวิเคราะห์ ผลดี ผลเสีย จากสถานการณ์จริงในการฝึกปฏิบัติ และสื่อประกอบการจัดกิจกรรม จึงทำให้นักศึกษาที่เข้ารับการฝึกอบรมเกิดปัญหาซึ่งได้จากการฟัง ได้จากการคิดและได้จากการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่ วรรณ สุตินิจิตร (2541, หน้า 18 - 20) ที่ได้รวบรวมหลักการเกี่ยวกับการสอน เพื่อนำไปสู่วิธีการแก้ปัญหา คือ ปัญญา เป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเองผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน วิธีสอน อูบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอนและอิสรภาพในทางความคิดเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระมหาสิริชัย เสร้ไทรรัตน์ (2549, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมศีลธรรม ค่ายคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี ได้แบ่งเนื้อหาของหลักสูตรออกเป็น ภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรม ซึ่งมีแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้จำนวน 11 แผน และนำการบรรยาย สาธิต และฝึกปฏิบัติจริงตามแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ และตั้งใจ สามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่างๆ ของกระบวนการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี ทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อน ใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และยังคงสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมชาย เฝียะผาบ (2549, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่อง ศาสนพิธีสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ที่ได้จัดการเรียนการสอนให้มีการปฏิบัติจริง มีทั้งภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรมทำให้นักเรียนมีความรู้

ความเข้าใจ และตั้งใจในการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่างๆ ของกระบวนการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี ทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05 และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูปลัดเก่ง กัลยาณกิตติคุณ (2550, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเรื่อง มุสาวาท กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระใสว สีปัญญา(2550, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครุศาสตรบัณฑิตหลักสูตร 5 ปีที่ได้จัดการเรียนการสอนให้มีการปฏิบัติจริง มีทั้งภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และกิจกรรมทำให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจ และตั้งใจในการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจสามารถปฏิบัติกิจกรรมด้านต่างๆ ของกระบวนการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี ทำให้นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการใช้หลักสูตรสูงกว่าก่อนใช้หลักสูตร อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

4.2 จากผลการประเมินผลระหว่างการใช้หลักสูตร ผลการสังเกตพฤติกรรมการลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาของนักศึกษา พบว่า นักศึกษามีพฤติกรรมระหว่างอบรมภาพรวมส่วนใหญ่อยู่ในระดับปฏิบัติบ่อย ซึ่งหมายความว่า วิธีฝึกอบรมหลักสูตร ทำให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้เข้ารับการอบรมได้รับความรู้ความเข้าใจและได้ฝึกปฏิบัติจริง และได้ฝึกคิดวิเคราะห์ จากสื่อตัวอย่าง ที่แสดงให้เห็นคุณและโทษของการขาดปัญญา เพราะหากผู้เข้ารับการอบรมเห็นคุณค่าในสิ่งที่ทำ เห็นประโยชน์และโทษในสิ่งที่ทำ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านพฤติกรรมและเจตคติไปในทางที่ดีด้วย ซึ่งสอดคล้องกับ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)(2544 ก, หน้า 9,51) ที่กล่าวถึงลักษณะการสอนแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความสนใจในข้อเท็จจริง และการสอนที่มุ่งเน้นด้วยคุณค่าในทางปฏิบัติ จะทำให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่า ความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธา ที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติ ด้วยวิธีการให้เกิดปัญญา และวิธีการสอนที่เกิดปัญญาคือต้องสอนให้คนเกิดสัมมาทิฐิ เพราะทำให้การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออก หรือการปฏิบัติต่างๆ ถูกต้อง ดึงาม เกื้อกูล นำไปสู่การดับทุกข์ แก่ไขปัญหาได้ วิธีสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายแบบ วิธีหนึ่งที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสให้เข้าใจในหลักธรรม คือ ใช้แบบสากัจฉา หรือ การสนทนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด ส่วนกลวิธีอุปมาที่ใช้ในการสอนสรุปได้คือ การยกอุทาหรณ์ เล่านิทาน ประกอบ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา การทำตนเป็นตัวอย่าง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ดนุพล สุนทรรัตน์ (2550, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตรเสริมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนเอกชน ที่กล่าวว่า การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในหลักสูตรเสริมเป็นการจัดกิจกรรมที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของนักเรียนให้เป็นผู้กระทำ (active learning) และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (self-directed learning) ทำให้เกิดแนวโน้มนำการเปลี่ยนแปลงเจตคติ และ

พฤติกรรมการณ์มีคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนได้ชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของจอร์นสัน, และจอร์นสัน (Johnson, & Johnson, 1994, pp. 60) ที่กล่าวว่า การเข้ากลุ่มฝึกอบรมโดย การเรียนรู้จากประสบการณ์ได้ปฏิบัติด้วยตนเอง ได้มีการไตร่ตรอง ได้มีการใช้ทักษะการทำงาน กลุ่มต่างๆ สามารถช่วยสร้างและพัฒนาระบวนการในการเปลี่ยนความเข้าใจ การรู้คิด (cognitive) เจตคติ (attitude) และรูปแบบพฤติกรรม (behavioral pattern) สอดคล้องกับแนวคิดของ สุพัฏฐา อ้นลำพูล (2544, หน้า 76) ที่กล่าวว่า การร่วมกิจกรรมกลุ่มเป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมได้ มีการแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งสืบเนื่องมาจากการได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น และยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

4.3 จากผลการประเมินผลหลังการใช้หลักสูตร ผลจากการสอบถามเจตคติที่มีต่อหลักสูตรการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญาของนักศึกษา พบว่า นักศึกษาส่วนใหญ่มีเจตคติต่อหลักสูตรฝึกอบรม ภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดได้แก่ ข้าพเจ้าได้ประโยชน์จากอบรมครั้งนี้ ($\bar{X} = 4.83$, S.D. = 0.37) ข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดได้แก่ การเข้ารับการอบรมครั้งนี้รู้สึกว่าเป็นการเสียเวลา ($\bar{X} = 1.56$, S.D. = 0.85) ซึ่งหมายความว่า วิธีการฝึกอบรมหลักสูตรการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา ทำให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ และมีการปฏิบัติจริง สามารถนำไปประยุกต์ใช้ชีวิตได้ นักศึกษาได้เห็นความสำคัญในมีส่วนร่วมและการปฏิบัติจริง มีบรรยากาศในการเรียนรู้ที่อบอุ่นและเป็นกันเอง ทำให้เกิดเจตคติที่ดีต่อหลักสูตร ดังที่ จิรนนท์ บุญเรือง (2544, หน้า 44) ได้กล่าวถึง เจตคติว่า หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่มีระดับมากน้อยในด้านบวกหรือด้านลบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการเรียนรู้ของบุคคลนั้น และบรรยากาศในการเรียนที่อบอุ่น เป็นกันเอง ซึ่งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์นั้น ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนเจตคติก่อนจึงจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

4.4 ผลจากการประเมินโครงการฝึกอบรม เรื่องการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญา สำหรับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี พบว่า นักศึกษาส่วนใหญ่มีความคิดเห็นต่อการจัดโครงการฝึกอบรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อการประเมิน พบว่า ข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดได้แก่ การดำเนินการ เช่น การประชาสัมพันธ์ การติดต่อประสานงาน การอำนวยความสะดวก ($\bar{X} = 4.80$, S.D. = 0.40) ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องมาจากนักศึกษาสมัครใจเข้ารับการฝึกอบรมด้วยตนเอง และเห็นประโยชน์ของการอบรม จึงทำให้นักศึกษาได้เรียนรู้อย่างมีความสุข สนุกกับกิจกรรมต่างๆ ที่นักศึกษาได้มีส่วนร่วมและการปฏิบัติจริง มีบรรยากาศในการเรียนรู้ที่อบอุ่นและเป็นกันเอง ทำให้เกิดเจตคติที่ดีต่อการประเมินโครงการ ดังที่ จิรนนท์ บุญเรือง (2544, หน้า 44) ได้กล่าวถึงเจตคติว่า หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่มีระดับมากน้อยในด้านบวกหรือด้านลบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการเรียนรู้ของบุคคลนั้น และบรรยากาศในการเรียนที่อบอุ่น เป็นกันเอง ซึ่ง

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์นั้น ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนเจตคติก่อนจึงจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ วิจิตรพร หล่อสุวรรณกุล (2544, หน้า 146) ได้ศึกษาการพัฒนาหลักสูตรเสริมเพื่อพัฒนาทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณในกระบวนการพยาบาล พบว่า หลังจากการใช้หลักสูตรเสริม นักศึกษาพยาบาลมีเจตคติในทางบวกต่อการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ส่งผลให้นักศึกษามีความสนใจ ตั้งใจเรียน ทำให้การทดลองใช้หลักสูตรเสริมประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย

4.5 จากผลการประเมินหลังใช้หลักสูตรฝึกอบรม 1 เดือน ผลการสอบถามพฤติกรรม การลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญา พบว่า ค่าเฉลี่ยของพฤติกรรมลดทุกข์ด้วยวิธีแห่งปัญญาของ นักศึกษาคณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี หลังการฝึกอบรม 1 เดือน ไม่แตกต่างกับ หลัง การใช้หลักสูตรฝึกอบรม ซึ่งหมายความว่า วิธีการฝึกอบรมหลักสูตรการลดทุกข์ด้วยวิธี แห่งปัญญา ทำให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ และมีการปฏิบัติจริง ทำให้ผู้เรียนเกิดการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม แสดงว่า การฝึกอบรมยังมีความคงทนในเรื่องการใช้ปัญญาแม้ว่าจะไม่ สูงไปกว่าเดิมเพราะเดิมก็สูงอยู่แล้ว ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ วิเชียร อินทรสมพันธ์ (2546, หน้า 194) ให้ข้อเสนอแนะในงานวิจัย เรื่อง การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้าง สมรรถภาพการบูรณาการจริยธรรมในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับครูมัธยมว่า ควร จัดการฝึกอบรมตามหลักสูตรนี้ในช่วงของการปิดภาคเรียน เนื่องจากเป็นหลักสูตรฝึกอบรมเชิง ปฏิบัติการ จำเป็นต้องใช้ระยะในการฝึกทักษะปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การที่ครูว่างจากภาระการ สอนจะทำให้ครูได้ปฏิบัติการบูรณาการจริยธรรมได้ผลดียิ่งขึ้น และสอดคล้องกับข้อเสนอแนะ ของกรมวิชาการ (2545, หน้า 64) ได้ศึกษาในการจัดทำคู่มือพัฒนาคุณภาพภาวะทางอารมณ์ ศิลธรรมและจริยธรรมระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาว่า ควรฝึกปฏิบัติซ้ำๆ จนเป็นนิสัย ส่วน รัตติกรณ์ จงวิศาล (2543, หน้า 121) ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อการ ปฏิบัติในงานวิจัยเรื่อง ผลการฝึกอบรมภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ว่า ระยะเวลาที่ใช้ในการฝึกอบรมอาจขยายเพิ่มขึ้นมากกว่า 4 วัน 3 คืน และปรับให้มีการฝึกอบรม เป็น 2 ครั้ง หรือ 2 ช่วง เพื่อไม่ให้เนื้อหาในการฝึกอบรมบางช่วงอัดแน่นมากเกินไป และขยาย เวลาในการดำเนินการตามแผนพัฒนาตนเองมากกว่า 2 เดือน เนื่องจาก กระบวนการพัฒนา เจตคติและภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงอาจต้องใช้เวลามาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก การสอน คุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นเรื่องของนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้จำเป็นต้องอาศัยกิจกรรม ที่เป็นรูปธรรมให้กับนักเรียนได้ปฏิบัติ เพื่อสื่อไปถึงสิ่งที่เป็นนามธรรม ต้องอาศัยเทคนิควิธีการ ถ่ายทอดที่หลากหลายรูปแบบเพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจ และต้องใช้ระยะเวลาอย่างเหมาะสม เพราะการฝึกอบรมทางด้านจิตใจต้องใช้เวลา จึงจะพอเพียงต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และเจตคติ

จากการสอบถามหลังจากจบโครงการฝึกอบรม ผู้วิจัยได้ติดตามผลในหัวข้อ ธรรมคือ ได้ ๖ จาก ๗ ของนักศึกษา ตามหัวข้อที่กำหนดให้ คือ 1) ภายใน 1 เดือน หลังจาก

อบรมท่านได้นำวิธีการหรือหัวข้อธรรมใดมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เกี่ยวกับเรื่องใด พบว่า นักศึกษาส่วนใหญ่ นำไปประยุกต์ใช้ในเรื่องของการควบคุมอารมณ์ การน้อมอุบายธรรมจากการทำงานบ้านเข้ามาหาตัวเอง การปรับเปลี่ยนความคิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีทั้งด้านลบและด้านบวกเหมือนเหรียญมีสองด้าน การรู้จักยอมแพ้เป็น การรู้จักที่จะรอคอย ที่เป็นเช่นนี้ น่าจะเนื่องมาจาก การที่นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจถึงความทุกข์ (ปัญหา) และรู้จักที่จะนำปัญญามาใช้แก้ไขความทุกข์ (ปัญหา) อันเป็นผลมาจากการฝึกปฏิบัติจริงจนเกิดเป็นทักษะ และมีเจตคติที่ดีต่อหลักสูตรยินดีที่จะวิธีการที่ได้จากการฝึกอบรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต เพราะเห็นว่ามีประโยชน์ต่อตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยของพระใส สีปัญญา(2550, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมการเจริญสติเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักศึกษาครุศาสตรบัณฑิตหลักสูตร 5 และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ อุณหัต นามโคต (2552, บทคัดย่อ) ได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม เรื่องการเจริญภาวนา สำหรับพุทธศาสนิกชน

ข้อเสนอแนะในการนำหลักสูตรไปใช้

1. ควรศึกษารายละเอียดของหลักสูตรฝึกอบรมการลดทุกข์ด้วยวิถีแห่งปัญญาให้ชัดเจนเพื่อสะดวกและเหมาะสมสอดคล้องกับการนำไปใช้
2. วิทยากรที่ให้การฝึกอบรมตามหลักสูตรนี้ ควรเป็นผู้ที่มีประสบการณ์และชำนาญการเฉพาะด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
3. ควรวางแผนการบริหารหลักสูตรให้เหมาะสม เช่น ด้านงบประมาณ อาคารสถานที่ สื่อวัสดุอุปกรณ์ สิ่งอำนวยความสะดวก ให้เพียงพอและเหมาะสม บุคลากรเพียงพอ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและเต็มตามศักยภาพ
4. ระยะเวลาในการฝึกอบรมควรปรับให้เหมาะสมสอดคล้องกับการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษา

ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการติดตามผลกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมหลังการอบรมให้ครบทุกด้านสักระยะหนึ่ง เพื่อดูพฤติกรรมและความคงทนในการเรียนรู้และนำไปใช้ในชีวิตจริง
2. การทำหลักสูตรครั้งต่อไป ควรปรับเปลี่ยนหรือเพิ่มเติมเนื้อหาในหลักสูตรฝึกอบรมให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้หลักสูตรสามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
3. ควรมีการพัฒนาหลักสูตรไปสู่กลุ่มเยาวชนให้มากขึ้น เพราะกระบวนการใช้ปัญญาแก้ปัญหาหรือทุกข์สามารถใช้ได้กับทุกเพศทุกวัย

4. การครั้งต่อไปควรเป็นการศึกษาตามช่วงอายุ ดังนี้ อายุระหว่าง 10 – 19 ปี ควรมีจำนวนประมาณ 30 – 50 คน อายุตั้งแต่ 20 ปี ขึ้นไป ควรมีจำนวนประมาณ 50 – 100 คน เพื่อให้การใช้หลักสูตรได้ผลดีและมีประสิทธิภาพ

5. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรขยายกลุ่มเป้าหมายจากนักศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หรือระดับอนุปริญญา เพราะกลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ก็ประสบปัญหาในการดำเนินชีวิตไม่ต่างกับกลุ่มนักศึกษาระดับปริญญาตรีมากนัก